

שילוש חברתי: הגישה האנתרופוסופית לפוליטיקה וחברה

הקריאה לחופש, שוויון ואחוה, שנשמעה לראשונה במהפכה הצרפתית, מהווה עד היום ביטוי לשלושת ערכי היסוד האידיאליים של החברה המודרנית. רעיון השילוש החברתי, שמהווה את אבן היסוד לתפיסה החברתית האנתרופוסופית, שם את שלושת הערכים הללו בהקשרם הנכון

מאת ישי אברמס

בגרמניה בתום מלחמת העולם הראשונה ואחריה, ביקש שטיינר לארגן ולמלא על ידי יישום השילוש החברתי, אותו קידם באמצעות אינספור מפגשים והרצאות, עלונים ועצומה שזכתה לחתימתם של אנשי-שם רבים. חרף מאמציהם ואזהרותיהם של שטיינר וחבריו, גברו כוחות אחרים על התנועה לשילוש חברתי במאבק על דעת הציבור בגרמניה, כפי שהתברר בניסיון ההתנקשות בחייו של שטיינר על ידי פעילים נאציים בשנת 1922. ההבנה כי הציבור ומנהיגיו מתקשים "לחשוב מחוץ לקופסא" במידה מספקת לקבלת רעיון השילוש הייתה אחד המניעים להקמת בתי הספר של ולדורף, כצורת יישום של השילוש החברתי וכדי לחנך את הילדים להיות בני אדם חופשיים ומעשיים בהווייתם וחשיבתם.

הגוף החברתי המשולש

רעיון השילוש החברתי מתבסס על ראיית החברה האנושית כגוף חי - הגוף החברתי - ולו שלוש מערכות עיקריות, או שלושה איברים, בהתאמה לשלוש המערכות הפיזיולוגיות העיקריות: חושים/עצבים, נשימה/דם, וחילוף-חומרים/תנועה. כמו בגוף האדם, כך גם בגוף החברתי, כאשר איבר אחד מנסה לבצע תפקיד שאינו טבעי לו ונועד לאיבר אחר, מתבטא הדבר במחלה, וכמו במחלה פיזיולוגית הסימפטומים של מחלה חברתית עשויים להיות אי-שקט, חוסר-נחת וזעזועים. אלה שלושת המערכות החברתיות שעליהן

התעוררות החברתית שאנו עדים לה בארץ ובעולם בשנים האחרונות, נובעת מבעיות חברתיות קשות וברורות. אולם מה שפחות ברור ומוסכם על הפעילים למען צדק חברתי, היא הדרך המעשית לפתרון בעיות אלה.

המאמצים לתיקון חברתי מודע לא החלו השנה ואף לא כאשר פרסם שטיינר את ספרו עיקרי הבעיה החברתית ופתרונה - הגוף החברתי התלת-איברי בסוף מלחמת העולם הראשונה (יצא לאור בעברית בהוצאת מיכאל). ניתן לומר שהמאבק הנוכחי הוא רק הפרק האחרון בסיפור שהחל עוד בימי המהפכה הצרפתית, בשנת 1789. הקריאה המשולשת שנשמעה אז ל"חירות, שוויון ואחוה", מקובלת עד היום כביטוי לשלושת ערכי היסוד האידיאליים של החברה המודרנית. אולם, כפי שציין שטיינר בספרו, באותה תקופה הייתה תודעת השילוש מעומעמת בלבד. היא לא כללה את הדרך המעשית להגשמת האידיאליים בחיינו החברתיים: ארגון החברה על פי ראייה חדשנית ושונה של המארג החברתי עצמו. ראייה זו, המסבירה באופן עמוק את שלל המצוקות החברתיות שאנו עדים להן, מולידה את הפתרון לבעיה החברתית: שלוש מערכות לשלושת הערכים.

את הכאוס והריק החברתי, הכלכלי והפוליטי ששררו

צילום טל גליק

ההבנה כי
הציבור ומנהיגיו
מתקשים
"לחשוב מחוץ
לקופסא" במידה
מספקת לקבלת
רעיון השילוש
הייתה אחד
המניעים להקמת
בתי הספר
של ולדורף,
כצורת יישום
של השילוש
החברתי וכדי
לחנך את הילדים
להיות בני
אדם חופשיים
ומעשיים
בהווייתם
וחשיבתם

ורפואה לסוגיה. התרבות במיטבה מקדשת את חירות האינדיבידואל, הכישורים האישיים, ביטויים והגשמתם. על האינדיבידואלים הפעילים בספירה התרבותית להיות חופשיים מכל תלות או אילוץ חיצוני, על מנת שתרומתם לחברה תינתן ותתקבל בצורה מיטבית. תרבות חופשית ובלתי-תלויה תהיה מלאת חיים, היא תפרה את הגוף החברתי כולו ותזרים אל שני האיברים האחרים גישות, יוזמות, התקדמויות ורעיונות חדשים ללא הרף. זהו הביטוי העיקרי לפעולה תקינה של איבר זה.

דוגמא ליישום של חירות תרבותית ניתן לראות במסגרות של חינוך ולדורף, אשר לא לחינם מכונה במקומות מסוימים בעולם "חינוך ולדורף החופשי". את בתי הספר האנתרופוסופיים כינה שטיינר "רפובליקה של מורים". השאיפה היא שהאחריות לכל היבטי המסגרת החינוכית, מהצדדים המעשיים ביותר של הניהול ועד לקביעת התוכן החינוכי, תימצא כולה בידי המחנכים עצמם. אוטונומיה כזו אפשר וצריך ליישם בכל תחומי התרבות, בנוסף לחינוך.

מימון התרבות, שמקורו במערכת הכלכלית, בין אם הוא מתבצע ישירות על ידי הגופים הכלכליים או בעקיפין דרך מדינת-החוק, אסור שישמש כאמצעי לשליטה או הפעלת לחץ כלשהו על הספירה התרבותית. עליו להתבצע באורח שיבטיח את עצמאותה.

המדינה, האמונה על השוויון, עשויה לשמור על גישה שווה של כל אזרחיה לפירות התרבות, אולם אל לה לשלוט בתרבות ובתכניה. שליטה כזו חונקת וכובלת אותה, חוסמת חדשנות, יחודיות והצטיינות. מאכן קצרה

דיבר שטיינר:

- ייצורם של מוצרים חומריים ושירותים ואספקתם לבני האדם במקום ובזמן שבו הן נדרשים, נמצאים בתחום המערכת הכלכלית.

- התרומה האינדיבידואלית של כל אדם ואדם לחברה, נמצאת בתחום המערכת התרבותית רוחנית.

- היחסים שבין אדם לאדם נמצאים בתחום מערכת החוק, המכונה לעיתים גם מערכת הזכויות.

מאפיין חשוב של תמונה זו הוא חוסר-ההירארכיה. אין מערכת יחידה שתפקידה לשלוט על הכול. יש

לתת על כך את הדעת בייחוד כאשר באים לדבר על המדינה ומקומה בחברה. תמונה מתאימה יותר היא

של שלושה מוסדות עיקריים של כל אחד מהם כוח ועצמאות בספירה שבה הוא פועל: לעסקים כוח כלכלי,

למשלות כוח פוליטי-חוקי, ולארגונים ועמותות של החברה האזרחית (המגזר השלישי) כוח תרבותי. אין

ריכוז של כל הכוח בידי של מוסד יחיד. שלושת האידיאלים מנחים את שלושת המערכות

החברתיות באופן הבא: חירות - בתרבות; שוויון - בחוק; ואחווה - בכלכלה. כאשר מנסים לאחד את פעולות

האיברים אלה עם אלה, מוחק האידיאל המנחה של כל מערכת את פירות פעולתם של האיברים האחרים.

הבה נתבונן במערכות השונות על קווייהן המנחים.

חירות תרבותית ורוחנית

עם התחומים שניתן לכלול בבירור בחיי התרבות והרוח נמנים חינוך, אמנויות ויצירה, דת, מדע ומחקר

הכיתוב בפוסטר:
אסיפת עם פומבית
דר. ר. שטיינר
30.6.1919 בתיאטרון
הישן על "תהליכים
סוציאליים ומועצות
מפעלים". כל
הפעילים בחיי
הכלכלה, ינקטו
עמדה בשאלה כה
בוערת עבור ההווה
והעתיד שלנו
תרגם מגרמנית:
עמוס בן אהרון

Öffentliche
Volksversammlung.
Dr. R. Steiner
spricht am
Montag den 30. Juni 1919, abends 7/8 Uhr
im alten Theateraal (Harmonie) über
„Sozialisierung und Betriebsräte“.
Alle im Wirtschaftsleben Tätige, insbesondere Arbeiter und Angestellte
erscheint geschlossen und nehmt Stellung zu dieser für unsere Gegenwart und
Zukunft so brennenden Frage.
Sprecherzeitung 7 Uhr Freie Aussprache. Saalgeld 30 Pf.
Für die Angestellten: Ortskartell der Privatangestellten Heilbronn.
Für die Arbeiter:
Gg. Barthelemy bei G. Weber & Söhne
Hermann Haber bei Carl Werberich
Richard Gimm bei Maschinenbaugesellschaft
Heilbronn U.G.
E. Heiler bei P. Brachmann & Söhne
Karl Roth bei Ernst Mayer
Der gesamte Arbeiterausschuss v. Carl Hagen-
bucher & Sohn, J. U. Stegmaier,
Ortsgruppe Freie Vereinigung aller Berufs-
Schulhalter, J. U. Wader.
Bund für Dreigliederung des sozialen Organismus, Ortsgruppe Heilbronn.

מערכת החינוך
הציבורי בישראל
ממחישה את
הבעייתיות
הכרוכה בניסיון
המדינה לשלוט
בחינוך. גם
המגמה המתמדת
להצר את צעדיו
של החינוך
החופשי, ולהפכו
עקב כך לפרטי,
יקר ובלתי נגיש,
הוא תולדה של
התפיסה השגויה
לפיה תפקיד
המדינה הוא
לחנך

הדרך ליצירת מערכות בירוקרטיות מסורבלות, ההופכות את התרבות לבלתי-נסבלת, לעיתים, עבור הציבור שאמור ליהנות ממנה ובכך מונעות ממנו את ההתפתחות וההעצמה שהתרבות אמורה להנחיל. כך מתנתקים חיי תרבות המנוהלים מבחוץ מן החיים הציבוריים המעשיים, מענייני היום-יום. המצב הנוכחי של מערכת החינוך הציבורי בישראל הוא המחשה לבעייתיות הכרוכה בניסיון המדינה לשלוט באופן בלעדי בחינוך. גם המגמה המתמדת להצר את צעדיו של החינוך החופשי, ולהפכו עקב כך לחינוך פרטי, יקר ובלתי נגיש לקבוצות גדולות של האוכלוסייה, הוא תולדה של התפיסה השגויה לפיה תפקיד המדינה הוא לחנך.

ללא הדרכת חיי התרבות והרוח, מאמץ הציבור את תחליף-התרבות החומרני, ההרסני, הידוע לנו כ"תרבות הצריכה". זהו ביטוי למה שכינה שטיינר "נקמת היום-יומיות": חיי היום יום מתנקמים בנו, כביכול, על שאנו מזניחים את הקשר בינם לבין הרוח.

ניתן להסיק, אם כן, שעצמאות של חיי התרבות משליטת הפוליטיקה והכלכלה הינה תנאי ראשון והכרחי להבראת החברה.

כלכלה של אחווה

במערכת הכלכלית מתקיימות הפעילויות של ייצור מוצרים חומריים מתשתיות הטבע, מסחר בהם וצריכתם. את תפקידה הנכון של הכלכלה ניתן להסיק בקלות משמה: לכלכל. בפעילותם של בני האדם העובדים בשיתוף, כאשר האחד מספק את צרכיו של זולתו, מתגלם אידיאל האחווה בחברה. אולם אין איבר לגביו קיים מרחק גדול יותר בין המניע שמכוון אותו כיום, למה שאמור לכוון אותו באופן אידיאלי. שכן, כידוע לנו, הכלכלה של ימינו מונעת בעיקר מתחרות ומרצון לצבירת הון. שטיינר שלל את זו האחרונה כמניע, העומד בפני עצמו, לפעילות כלכלית. הכלכלה אמנם

תמיד תיצור עודפי הון, אך במקום להצטבר בחוסר-תנועה, צריכים אלה להמשיך ולנוע בגוף החברתי, בדרכים שונות. למשל, להיות מושקעים מחדש באירגון העבודה והייצור, להינתן לאיבר התרבות-והרוח ללא ציפייה לתמורה או פשוט לסיים את חייהם - ככל מוצר חומרי (מעניין בהקשר זה להתבונן על הדמיון בין הפעלים "לכלכל" ו"להתכלות"). לשטיינר היה הרבה מה להגיד בנושא הכלכלה. את עיקרי משנתו הוא פרש בסדרת הרצאות בשם "כלכלה עולמית", אותן העניק לסטודנטים לכלכלה בקיץ 1922. קצרה היריעה מלהרחיב בנושא במסגרת מאמר זה, ואנו מקווים שנוכל להידרש לכך באחד הגיליונות הבאים של אדם עולם.

הבנקים האנתרופוסופיים, חלוצי הבנקאות החברתית בעולם, מהווים דוגמה חיה ליישום מודע של שילוש חברתי בתחום הכלכלה. פעילותם מונחית על ידי עקרונ אי-צבירת הון ותמיכה כלכלית באיבר התרבות. הם מלווים כספים רק ליוזמות שתורמות לחברה, לא ליוזמות שתכליתן רווחי הון בלבד. הבנק פועל בשקיפות מלאה והמפקידים בו את כספם רשאים להחליט באיזה תחום יושקע, ובהתאם לו, איזה אחוז ריבית הם יקבלו בתמורה להשקעתם. בנק GLS, שהוקם בגרמניה בשנת 1974, היה הבנק האנתרופוסופי הראשון, ולאחריו קמו בנקים נוספים בהולנד, אנגליה, ארצות הברית ומדינות נוספות. המשברים הכלכליים האחרונים לא פגעו בפעילותם כלל, אלא להיפך, בזכות רמה נמוכה של סיכון (וחמדנות) ורמת קיימות גבוהה בהשקעותיהם.

הפקרתה של הכלכלה לחסדי "כוחות השוק" ו"היד הנעלמה" המסתורית מביאה, כפי שאנו רואים היום, לכאוס כלכלי אלים. גם הגישה ההפוכה לקפיטליזם הפרוע, היא הקומוניזם או גרסתו הסוציאליסטית המעודנת, הוכיחו עצמם גם ככלים בלתי מתאימים לניהול כלכלה. מה היא אפוא הדרך לנהל ולארגן מערכת כלכלית? לפי שטיינר, ניהול נכון חייב להיות ניהול עצמי. רק נציגים הבאים מתוך העשייה הכלכלית, על מורכתה האדירה, אלה המכירים אותה מפנים, יוכלו לנהל אותה היטב. לא פקידי ממשל בעלי שררה, המביאים עליה קיפאון ומיתון או אנשי אקדמיה ורוח עם תיאוריות תלושות.

ניהול הכלכלה צריך להתבצע בגופים המכונים "איגודים כלכליים", בהם ישבו נציגים של שלושת הקבוצות הנושאות את הפעילות הכלכלית: יצרנים, צרכנים וסוחרים, שידונו יחדיו בצרכיהם של הצרכנים וכיצד הרצון של היצרנים לייצר יוכל לענות לצרכים אלה על הצד הטוב ביותר. האיגודים אמורים להסדיר את התנהלות הייצור, השוק והמחירים. התנהלות נכונה של הכלכלה מתבטאת בהתאמה בין הייצור לצרכים. התנהלות לקויה עלולה להתבטא בעליית מחירים בלתי סבירה עד כדי לעורר בציבור אי-שקט חריף.

שטיינר הציע גם ראייה חדשה של הרכוש הפרטי ובייחוד הבעלות על אמצעי הייצור: זו, במידה ויש בה צורך, צריכה להימצא בכל עת בידי היוזמים והעובדים

בעלי המוטיבציה והכישורים להשתמש בה בצורה יעילה ומועילה לחברה. קואופרטיבים זו מילה שעולה לראש בהקשר הזה. עוד הוא דיבר על מטבע דיפלציוני (שערכו הנקוב יורד עם הזמן, במידה ולא משתמשים בו), כדרך לבלום את ההשתוללות של הכסף, שיצא בתקופתו מכלל שליטה. אך כל הדברים האלה ראויים להתייחסות מעמיקה במאמר נפרד.

שוויון זכויות וחובות בפני החוק

יעודו של מערך החוק והזכויות מסתכם בתפקיד אחד בלבד, אבל כזה שהינו מורכב ביותר וקריטי להתנהלות החברה: לשמור ולהגן על כבוד האדם וזכויותיו מכל פגיעה העלולה לנבוע מהיחסים בין אדם לאדם, כולל פעילות של שני האיברים האחרים. כאן עומדים בני האדם אחד מול השני כשווי-ערך.

מקומה הנכון של המדינה, איננו כמבנה-על המארגן את כל שאר הפעילויות, אלא כמרכיב אחד בלבד של הגוף החברתי של צידו נמצאים הכלכלה והתרבות. אבל כיום מנסות הממשלות לנהל ולבצע בעצמן פעילות תרבותית וכלכלית. במקרים כאלה התוצאה היא חסרת-חיים ולקויה במקרה הטוב. במקרה הרע גורם הדבר לתופעות של כפייה, בין אם דתית, תרבותית, חינוכית או כלכלית, שיכולה להגיע אף לידי מלחמה.

בנוסף, ממשלה אשר מבזבת את כוחותיה על ביצוע פעולות שאינן בתחום יכולותיה הטבעיות, מזניחה את יעודה האמיתי: לפקח, לנטר ולאזן, באופן יעיל ונקי, את פעילויותיהן של שתי המערכות האחרות העוללות לגרום לפגיעה בכבוד האדם וזכויותיו. ממשלה שכזו פותחת פתח להשתלטות הלך-הרוח של הכלכלה או התרבות על פעולתה של מדינת החוק. באופן אידאלי, חירות בחוק מבטלת כל חוק.

הבקרה החזקה ביותר של המדינה על הנזק העלול לנבוע מן הכלכלה צריכה לבוא בראש ובראשונה באמצעות נושא העבודה. העבודה בחברה היא חלק ממערך זכויות-האדם. יש לכך קשר הדוק עם הדרישה לראייה חדשה ונכונה יותר של המושג "שכר-עבודה". תשלום עבור עבודה הופך חלק זה מישות האדם עצמו לסחורה המחליפה ידיים בשוק. הדבר פוגע בכבוד האדם ומוריד אותו לדרגה של עבד, כפי שציין בחדות סוקרטס. פגיעה זו היא הסיבה העמוקה והבסיסית למאבקי עובדים בכל הדורות, היא גם מביאה לכך שמערך החוק יראָה יחסים בין-אישיים כיחסי תן-וקח בלבד. זה אינו האופן בו הם צריכים להיחוו. בתאורית השילוש החברתי מוצע שהתשלום לעובד בייצור כלכלי ייקבע בהתאם לערך של מה שיצר (מכיוון הכלכלה) וזכותו של העובד להתפרנס בכבוד (מכיוון המדינה).

גם בתחום האדמות קיים בלבול מהותי בין כלכלה וזכויות. קרקע אינה מיוצרת, נצרכת או מתכלה. על כן המנהג לסחור בה כאילו היתה מוצר כלכלי הינו חסר-שחר. מה גם ש"השקעת" הון בקרקע היא אחת הדרכים הראשיות לאגירת הון והצטברותו בצורה קפואה, אשר

מזיקה לגוף החברתי ועלולה להתבטא במשבר כלכלי. התלות הקיימת בין העובד או הדייר על הקרקע לבין בעל זכויות הקרקע מצביעה על מקומו הרצוי והנכון של נושא זה, במערך החוק-והזכויות. על המדינה לנהל תחום זה לטובת כלל אזרחיה על פי ערך השוויון, על כל המשתמע מכך.

שילוש חברתי היום

מזה כמעט מאתיים שנה מתנדנדת החברה על המוטטלת שבין קפיטליזם לסוציאליזם. לאחר נפילת הקומוניזם התחזק הקפיטליזם הניאו-ליבראלי, אולם במהלך הטלטלה האחרונה ניתן היה לראות את הסוציאליזם המרקסיסטי חוזר לאופנה בחוגים מסויימים. המרקסיזם היה תגובת-נגד לתחלואי הקפיטליזם, אולם העובדה שהתרופה כשלה, אין פרושה שעלינו לאמץ גרסיה למצב המחלה קודם. ניתן לומר שקפיטליזם מביא חירות ללא שוויון, סוציאליזם - שוויון ללא חירות, והאחווה - נופלת בין הכסאות. הגיעה העת לסינתזה אמיתית שמשלבת בצורה נכונה ובריאה את האידיאולוגיות הישנות, בדמות השילוש החברתי.

תורת הגוף החברתי המשולש נולדה באירופה בראשית המאה הקודמת והניסיון הראשון ליישם אותה באופן גורף ננטש. השאלה אם תתגשם בימינו תלויה רק בנו. יישום ראיה חדשה-ישנה זו מתוך אומץ וישרה עשוי אפילו להוליד כיווני חשיבה חדשים ורלוונטיים לישראל בשנת 2012. למשל, שילוב של שוויון זכויות ואי-פגיעה של אדם באדם, עם חירות ואוטונומיה תרבותית, יכול לרמוז לפיתרון המצב הנפיץ באזרנו. אנשים המעוניינים בתיקון חברתי אמיתי וכולל מוזמנים להתחיל לראות את החברה בראייה משולשת, עמוקה, ולפעול על פיה לריפוי הבעיה החברתית וליישום של שוויון, חירות ואחווה בחברה.

השילוש חברתי אומץ כבר על ידי תנועות חברתיות ופוליטיות שונות בעולם. בישראל קמה בשנה האחרונה תנועת "המשולש החברתי", אשר שואפת לשנות את התפיסה החברתית והפוליטית בהשראת השילוש החברתי. בפני התנועה עומדים אתגרים כבדי-משקל: לימוד והפצה של רעיון השילוש החברתי והנגשתו לכלל הציבור, חקר הדרכים ליישום המעשי בישראל של היום וקידום השינויים הדרושים על פי מתווה זה. התנועה חותרת, בין השאר, לניהול עצמאי לחלוטין של החינוך בידי ארגונים לא ממשלתיים, בסינרגיה עם המגזר העסקי והפוליטי, כאשר על שני האחרונים לשחרר את אחיזתם החונקת בתכני החינוך, תוך שימור תמיכתם הכלכלית והערכית במגזר זה.

ישי אברמס פעיל בתנועת המשולש החברתי ובעבר בארגון הסטודנטים לאיכות סביבה "מגמה ירוקה" ובקהילת "מחרוזת" לסחר חליפין ומטבע מקומי. למד בהכשרה למורי וולדורף בבי"ס "זומר" וכן את תורת השילוש החברתי

הבנקים
אנתרופוסופיים,
חלוצי הבנקאות
החברתית
בעולם, מהווים
דוגמה ליישום
השילוש החברתי
בתחום הכלכלה.
פעילותם מונחת
על ידי עקרון
אי-צבירת
הון ותמיכה
בתרבות. הם
מלווים כספים
רק ליוזמות
שתורמות
לחברה,
הבנק פועל
בשקיפות מלאה
והמפקידים
רשאים להחליט
באיזה תחום
כספם יושקע